

עבודה בהיסטוריה - קהילות יהודיות בשואה

קהילת היהודים: ריגה, לטביה

נטע פרלמן, נכדתה של מינה פרלמן

כיתה יא'2, תיכון ליד האוניברסיטה העברית (ליד"ה), ירושלים

מבוא

ריגה היא בירת לטביה, מדינה הממוקמת בצפון- מזרח אירופה. ריגה עברה שינויים רבים לאורך ההיסטוריה והתקיימה תחת שלטונות שונים: שלטון הפולנים באמצע המאה ה-17, שלטון השוודים במאות ה-17-18, שלטון של הצארים הרוסיים במאות ה-18 עד תחילת ה-20, ובשנת 1941, בפתחת מלחמת גרמניה בברית המועצות, נכבשה לטביה בידי הצבא הנאצי.

במהלך השנים, החל מהמאה ה-16, צמחה קהילה יהודית בלטביה, ורובה הגדול התרכז בבירה- ריגה. הקהילה היהודית התפתחה בעיר: הוקמו בתי תפילה, בתי ספר, התפתחו הנהגות שונות, חוקקה "חוקת היהודים" שביססה את מעמדם בעיר, והם התבססו כלכלית. מעמדם של היהודים כאזרחים שווי זכויות בריגה המשיך להתבסס (פרט להרעת מצבם בעת כיבוש הצבא האדום)- עד לכיבושה בידי הצבא הנאצי. מרגע הכיבוש, אורח חייהם של היהודים השתנה לבלי היכר וגם קהילת יהודים זו נפלה קורבן לידיהם של הנאצים. לטביה מנתה כ-93,000 יהודים לפני הכיבוש הנאצי, רבים מהם תושבי העיר ריגה, אך במהלך מלחמת העולם השנייה נרצחו כ-70,000 מתוכם.

בעבודה נציג את מאפייניה של הקהילה היהודית לפני המלחמה, תוך כדי המלחמה, וגם- ההתאוששות שאחריה.

פרק ראשון: מאפייניה של הקהילה היהודית לפני המלחמה

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, לטביה החלה כחלק מהאימפריה הרוסית ולאחר מכן הפכה למדינה עצמאית שעיר בירתה היא ריגה. לפני מלחמת העולם השנייה מספר התושבים היהודים בלטביה הגיע לכ- 93,000 יהודים ומרביתם התגוררו בריגה ובשאר הערים הגדולות. מספרם של היהודי היה רב: יהודי ריגה היוו 11 אחוזים מאוכלוסיית העיר- ומספר זה היווה מחצית מיהודי לטביה.

היהודים היו חלק מרכזי ומשמעותי בעיר, הצליחו מבחינה כלכלית- וחייהם שגשגו: לפני המלחמה ליהודים היה תפקיד חשוב בכלכלת העיר המקומית ובכלכלה הלאומית מפני שבתו עסק רבים כמו מפעלים גדולים ובנקים היו בבעלות יהודים. בנוסף לכך היהודים החזיקו בתפקידים משמעותיים ומכובדים: מחצית מרופאי ריגה וכרבע מעורכי הדין היו יהודים. זאת ועוד, היהודים שעבדו כפקידים, בעלי מלאכה או בעלי עסקים קטנים היו מאורגנים באיגודי עובדים- דבר שסייע להם לקבל אשראי כקבוצה.

לקהילה היהודית בריגה היו מספר מוסדות בריאותיים, שורה של איגודים, בתי תמחוי, קרנות של עזרה הדדית ואגונים מודרניים ומסורתיים. היו בריגה ארבעים בתי כנסת, מיניינים חסידיים ובתי תפילה- עובדה זו מעידה על חופש הדת שאיפשר ליהודים להחזיק בדתם ולקיים את מנהגיהם.

מערכת החינוך היהודית בעיר שגשגה גם כן. מערכת החינוך כללה גני ילדים, בתי ספר בעברית וביידיש, סמינרים עבריים ואוניברסיטה עממית. כך התאפשר לרוב הילדים בריגה לרכוש השכלה- הם למדו בבתי ספר יהודיים, ציבוריים או פרטיים.

מבחינה פוליטית בקהילה היהודית של לטביה היו פעילות מפלגות רבות, חלקן ציוניות וחלקן לא. התנועות הציוניות הגדולות ביותר היו **בית"ר והצה"ר** 1931: מפלגת הצה"ר- ברית הציונים הרוויזיוניסטים, היוותה בסיס להקמתה של תנועת ב"יתר- ברית הננוער העברי על שם יוסף טרומפלדור. מטרתן הייתה לעצב דור חדש לעם היהודי, דור של צעירים המוכשרים לעלייה לארץ ישראל והתיישבות בה כדי להקים מדינה עברית.

החל מ-1931 **מפלגת צעירי ציון הציונית- סוציאליסטית** הפכה לפופלארית מאוד בקרב אנשי הקהילה ותפסה את מקומן של בית"ר והצה"ר. בראש המפלגה עמד הרב מרדכי נורוק שהיה אחד ממייסדי התנועה וגם חבר בפרלמנט של לטביה. ככלל, בקהילה היהודית ובמוסדותיה היו פעילים רבים, חלקם ציונים. תנועות הננוער הציוניות היו פעילות ביותר והן הגיעו לשיא פעילותן בשנות השלושים.

כאמור, בנוסף לתנועות הציוניות, פעלו גם תנועות אחרות- לא ציוניות. אחת מהמפלגות הלא ציוניות שפעלו בריגה הייתה **הבונד** אשר הפעיל בריגה מגוון מוסדות כגון בתי ספר ביידיש, תנועות של נוער ושל סטודנטים ומועדון תרבות. תנועה לא ציונית נוספת שהייתה פעילה בריגה הייתה **אגודת ישראל** שהושפעה רבות מהרב מרדכי דבין. איש זה היה אחד מהמנהיגים הבולטים של יהודי לטביה והוא נבחר לפרלמנט הלטבי ארבע פעמים.

זאת ועוד, בריגה התקיימו חיי תרבות יהודים מפותחים: אגודות סטודנטים ואגודות ספורט כמו "מכבי" ארגנו פעילויות ספורט ותרבות, פעלו תיאטרון יהודי, קונסרטורביון ומקהלה וכן יצאו לאור כתבי עת יהודיים ביידיש ובשפות נוספות.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בדומה למדינות חדשות אחרות שהוקמו, לטביה נאלצה להכיר במוסדות המיעוטים, ובהם היהודים, ולאפשר להם חופש דתי וכך היה עד לאמצע שנות ה-30 כשהחל מצב היהודים להידרדר ולכן רבים היגרו מחוץ לטביה. בין מלחמות העולם היגרו לארץ ישראל כ-5,000 מיהודי לטביה, ואלפים נוספים לדרום אפריקה ולארצות הברית. ב-15 במאי 1934 תם המשטר הדמוקרטי בלטביה. קרליס אולמניס, פוליטיקאי לטבי בולט, ביצע הפיכה, פיזר את הפרלמנט הלטבי ובמקומו ביסס משטר רודני. היהודים כמובן הושפעו מכל גם כן: הטיפול בענייני היהודים הועבר לניהולה של הרב לובין, מנהיגה של אגודת ישראל. תוכנית הלימודים שונתה והתנהלה על פי רוחה של אגודת ישראל, שלא תאמה את דעותיהם של יהודים רבים. בעקבות זאת הורים יהודים רבים העדיפו לשלוח את ילדיהם לבתי ספר לטביים ציבוריים.

בשנת 1940 הצבא הסובייטי האדום כבש את ריגה. המדיניות הכלכלית שונתה ובתי עסק רבים, ביניהם כאלה של יהודים, הולאמו. אולם המצב פעל לטובת רבים מהיהודים שכעת יכלו למצוא עבודה בתפקידים בכירים יותר של יועצים, מומחים, פקידים ומנהלים בבתי חרושת. יתרה מכך משרות במוסדות עירוניים וממלכתיים כמו המשטרה ושירותי הבטחון נפתחו בפניהם. בנוסף, בכל בתי הספר היהודיים שפת ההוראה שונתה ליידיש בעקבות שינוי תפיסתם- בהשפעת רוח המשטר החדש. ילדים וצעירים רבים הצטרפו לתנועת הנוער הקומוניסטית, חלקם מרצונם החופשי ואחרים בגלל לחץ מצד השלטון.

בשנת 1941 נעצרו וגורשו לסיביר בידי השלטונות, אלפים מיהודי ריגה, בעיקר פעילים ציונים, רוויזיוניסטים, בונדיסטים, חברי אגודת ישראל, כמו הרב דובין, בורגנים ופליטים יהודים מגרמניה ואוסטריה.

פרק שני: המאפיינים המרכזיים במהלך המלחמה ולאחריה

1-1 ביולי 1941 הצליחו הגרמנים לכבוש את ריגה.

זאת לאחר שביוני 1941 גרמניה פלשה לברית המועצות, ובכך גרמה לצבא האדם לסגת מריגה כדי שיוכל להילחם בגרמנים. בין הלוחמים בצבא האדום היו גם יהודים, וכן עזבו בתקופה זו את לטביה כ-5000 יהודים. אולם, למרות זאת רבים נשארו בריגה- וערב הכיבוש הגרמני היו בריגה כ-40,000 יהודים. כבר בתחילת הכיבוש, חייהם של יהודים אלו, שעד לרגע זה היו מהתושבים הבולטים והמכובדים בעיר, השתנו בלי היכר. בחודשים הראשונים הגרמנים פירסמו צווים ואיסורים רבים נגד היהודים: דרשו מהם לשאת טלאי עם מגן דוד, הם חויבו להירשם כתושבי העיר, נאסרו להשתמש בתחבורה ציבורית או ללכת על המדרכות, ונלקחו לעבודות כפייה. אם לא די בכך, יהודים גם גורשו ממוסדות החינוך והוגבלו המקצועות בהם הם יכולים לעסוק- וכך, היהודים שהחזיקו בעבודות חשובות ושילדיהם נשלחו לבתי הספר ורכשו השכלה, איבדו את אורח החיים המוכר להם. כמו כן, רכושם הופקע או נותר תחת פיקוח חמור, הוחרמו מהם כספים, הוגבל אזור קניית המזון לאזור עוני בצפון העיר- **רובע מוסקווה**, וגירשו יהודים מבתיהם. לבסוף, חופש הדת של היהודים נשלל מהם- והם לא יכלו עוד להמשיך ולקיים את כל מנהגיהם. כך למשל נאסרה השחיטה הכשרה ונהרסו בתי הכנסת. תוך כדי ביצוע שלל הפעולות האלו נגד היהודים החלו להקים גטו בריגה. החל מאמצע אוגוסט 1941 החלו לרכז את יהודי ריגה ברובע מוסקווה, ששטחו כ-9000 מטרים רבועים. בגטו היה סגור והצפיפות בו הייתה רבה. אי אפשר היה לצאת ממנו או להיכנס אליו ללא אישור, ומי שעשה כן- נאסר.

ריכוזם הסתיים כבר באמצע אוקטובר של אותה השנה, וגרו בו כ-30,000 יהודים- יחסית מעט גברים (8200), נשים רבות (15700) וכך 5650 ילדים.

ניהול הגטו נעשה על ידי **מועצת היהודים**, שבראשה עמד עורך הדין מיכאל אלישיב.

מועצת היהודים פעלה בעת ובעונה אחת לביצוע פקודות הגרמנים בנוגע ליהודים שבגטו אך גם למתן סיוע ליהודים שבגטו ולשיפור חייהם בו. מועצת היהודים מילאה תפקידים רבים- הן פקודות של הגרמנים והן יוזמות יהודיות למען היהודים:

1. המועצה עסקה בעניינים אזרחיים: משפט, בנייה, שיכון.

2. המועצה דאגה לסדר היהודים- הקימה משטרה יהודית בפקודת הגרמנים שביצעה תפקידים רבים, בדרך כלל בשליחותם של הגרמנים.

3. מועצה זו סיפקה את עובדי הכפייה לגרמנים (משימה שהייתה גם מנת חלקה של המשטרה היהודית)- יהודים שהועבדו בפרך ומדי פעם נשלחו גם לעבודות מחוץ לריגה. חלק מהיהודים גם נלקחו למחנות עבודה בסביבת ריגה.

4. המועצה פעלה לשיפור התנאים הפיזיים בגטו, תנאים שהיו מחפירים- צפיפות רבה, תנאי תברואה ירודים, בניינים מוזנחים, ומחסור קשה במזון. הם הפעילו בית חולים, סנדלרייה, מכבסה, תעסוקה לבעלי מוגבלויות, בתי ספר ומטבחים ציבוריים- שירותים מגוונים לטובת היהודים תושבי הגטו.

בנוסף לתנאים הקשים, לאיסורים הרבים, ולעבודות הקשות בגטו - לכל אורך שהות הגרמנים התרחשו אקציות- מבצעים אלימים של הנאצים לריכוז היהודים לקראת שליחתם למחנות עבודה והשמדה או לרצח המוני. בחודש יולי, החודש הראשון של הכיבוש, החל רצח המוני של גברים

יהודים, הושמדו כל בתי הכנסת של העיר פרט לאחד ויהודים נעצרו ונכלאו בבתי כלא- ואלו גם נרצחו לאחר מכן. בתקופה זו נרצחו מעל 2400 יהודים, ו-2000 נוספים עוד שהו בכלא. אקציה נוספת התרחשה בנובמבר 1941 ואחריה ריכוז הגרמנים את העובדים היהודים בריגה ב"גטו הקטן", אזור שמוקם בקצה הגטו. כמה ימים לאחר ריכוז היהודים ב"גטו הקטן" גרמנים מלווים בשוטרים לטוויים פרצו לגטו וירו בחלק מהיהודים. נוספים אולצו לצעוד בקור ליער רומבולי (8 ק"מ מהעיר), שם נורו וגופותיהן הושלכו לבורות שנחפרו מבעוד מועד. לאחר מכן גם תושבי "הגטו הגדול" הוצעדו ליער וביניהם היו גם יהודים שהגיעו ברכבות טרנספורטים מגבולות הרייך. ביער מצאו את מותם קרוב לאחד עשר אלף יהודים. שיעור התמותה בקרב המגורשים מגבולות הרייך שהגיעו לגטו ריגה היה גדול יחסית משום שלא היו רגילים לתנאי מחיה כאלה. הנותרים בחיים הלכו מידי בוקר וחזרו מידי ערב למקומות עבודתם במחוף לגבולות הגטו. אקציות קטנות יותר התרחשו סביב אותה תקופה ואלו ערערו את תקוותם של תושבי הגטו שרובם יוכלו להישאר בחיים אם רק יתמידו בעבודתם.

החיים בריגה היו חי רדיפות ורציחות, פחד ומוות. אולם, למרות הרצח ההמוני, ניסו תושבי הגטו הגדול לשמור על צלם אנוש ולהשיב את החיים למסלולם- ע"י קיום פעילויות תרבות, שמירה על סדר וניקיון, ארגון חינוך לילדים והפעלת בית כנסת קטן.

נקודה חשובה נוספת בחייהם של היהודים בגטו היא **תגובת ההתנגדות של היהודים לנאצים**. בינואר 1942 הוקמה מחתרת בגטו הקטן, שרכשה נשק ויצרה קשר עם קבוצות מחתרת מחוץ לגטו כדי להצטרף לפרטיזנים. אולם בבריחתם מהגטו הם נתפסו על ידי הגרמנים ובעקבות כך נענשו תושבי הגטו ונהרגו 41 שוטרים יהודים ו-3000 יהודים לטוויים נוספים. בנובמבר 1942 עצמאותו של הגטו הקטן בוטלה בעקבות האירועים הללו ונוצרו בו שני חלקים, גטו יהודי הרייך והגטו של יהודי לטביה אשר שרר ביניהם מתח רב. עובדי הגטו הקטן החלו ללון במקומות עבודתם במחנות העבודה והתופעה גברה אחרי שנחשפה המחתרת. הגטו התרוקן בהדרגה מתושביו, והקשרים בין קבוצות היהודים השונות התרופפו. בקיץ 1943, בעקבות הוראתו של היינריך הימלר ב-21 ביוני בדבר חיסול הגטאות שנשארו באוסטלנד, החלו הגרמנים להעביר קבוצות של יהודים למחנה הריכוז קייזרוולד (ליד ריגה) ולמחנות המשנה שלו, שהוחזקו בהם קרוב ל-8,000 יהודים, מרביתם מגטו ריגה. התנאים במחנות אלו היו קשים ביותר ושיעור התמותה בהם היה גבוה.

הגטו חוסל ב-2 בנובמבר 1943.

כל הילדים, הזקנים והחולים וכן כמה מבוגרים שנשארו בגטו נשלחו לאושוויץ, וכמעט כולם נרצחו שם. כ-3,000 יהודים נרצחו או גורשו עקב חיסול הגטו. אחרי חיסול הגטו נשלחו העובדים היהודים למחנה קייזרוולד ולמחנות אחרים, והגטו חדל להתקיים. כל יהודי לטביה שנשארו בחיים, ובהם יהודי ריגה (על-פי עדויות כ-14,000 נפשות), נכלאו במחנה הריכוז קייזרוולד ובמחנות המשנה שלו.

אחרי המלחמה

במהלך השואה נרצחו כ-70,000 מיהודי לטביה. לאחר המלחמה, לטביה נותרה רפובליקה בברית המועצות, תחת שליטה סובייטית. 33,000 מיהודי לטביה שעזבו אותה במהלך המלחמה, שבו אליה מכל רחבי ברית המועצות וחלקם היו

ניצולי מחנות הריכוז. חיי הקהילה היהודית החלו שוב. הפעילות הדתית בריגה התקיימה בעיקר בבית הכנסת היחיד ששרד ואף נפתח מקווה והוקמה משחטת עופות.

בשנות השבעים היהודים אתרו את קברי האחים ברומבולה ולאחר מאבק מתמשך עם השלטונות, הוצבה שם אבן עם כיתוב ברוסית, בלטבית וביידיש לזכר הקורבנות. יהודי ריגה פוקדים את המצבה כמה פעמים בשנה.

כאשר הכריזו על הקמת מדינת ישראל חלק מיהודי לטביה עלו לארץ. מאוחר יותר, בתחילת שנות השבעים יהודים עלו לארץ בגלל שנאתם כלפי הרוסים ששלטו בלטביה אשר בזמנו גירשו אותם לסיביר. בשנת 1970 האוכלוסייה היהודית במדינה הייתה כ- 36,000 יהודים וכשליש מהם עלו ארצה עד לשנת 1987. שאר היהודים נשארו בלטביה או עברו לצפון אמריקה ואוסטרליה. בקהילה נמשכה הפעילות התרבותית והציונית גם לאחר מכן.

בשנת 1988 נוסדה בעיר אגודה לתרבות יהודית שחלק מפעילותיה הייתה הוראת השפה העברית והקמת ספריית יהודית. החל משנת 1989 יותר מעשרת אלפים יהודי לטביה עלו לישראל. בשנך 1997 חיו בלטביה 15,000 יהודים, 11,000 מהם בריגה.

מצב היהודים השתפר עם חידוש עצמאותה וכינון יחסים דיפלומטיים בינה לבין ישראל. בנוסף לטביה הפכה לחברה באיחוד האירופי ויחד עם זאת ליעד אטרקטיבי למחייה ולעסקים. נכון לשנת 2011 חיו בלטביה כ- 6,500 יהודים, רובם בבירה ריגה (*בנייהם קרובי משפחה של נטע*, היחידים שלא נספו בשואה, עלו לארץ ישראל או עברו לארצות הברית. *נטע ביקרה בריגה מספר פעמים ואף ביקרה במוזיאון השואה שניצב במרכז העיר ובאתר ההנצחה לקורבנות השואה*).

ביבליוגרפיה

1. האתר הרשמי של יד ושם:

http://www.yadvashem.org/yv/he/research/ghettos_encyclopedia/ghetto_details.asp?cid=1038

http://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/this_month/december/05.asp

<http://www.yadvashem.org/yv/he/about/archive/latvia/index.asp>

http://www.yadvashem.org/yv/he/research/ghettos_encyclopedia/ghetto_details.asp?cid=1038

2. וויקיפדיה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA_%D7%9C%D7%98%D7%91%D7%99%D7%94

3. דעת, לימודי יהדות ורוח:

<http://www.daat.ac.il/daat/history/kehilot/riga.htm>

4. <http://www.tik->

[&CodeSubWeb=5749&tak.co.il/teacher/web/project/katava1.asp?codeClient=862id=15663](http://www.tik-&CodeSubWeb=5749&tak.co.il/teacher/web/project/katava1.asp?codeClient=862id=15663)

5. אנציקלופדיית השואה (אנגלית):

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005463>

6. היסטוריה לטבית (אנגלית):

<http://latvianhistory.com/tag/world-war-ii/>